

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

1. Είναι αδύνατη βραχυχρόνια και μεσοχρόνια μια ουσιαστική βελτίωση της οικονομίας²¹

Ο απρογραμμάτιστος τρόπος εκβιομηχάνισης, που επιχειρήθηκε μετά το 1923 –ιδιαίτερα μεταπολεμικά– μέσω μιας λεηλασίας του αγροτικού τομέα από τον σύγχρονο και συσσωρευσης στον τελευταίο, καθώς και μέσω διαρκούς κρατικής επενδυτικής προσπάθειας και εισροής ξένου κεφαλαίου, είχε ως αποτέλεσμα να συγκεντρωθεί, αναπόφευκτα, το μεγαλύτερο τμήμα της βιομηχανίας και το 40% του συνολικού πληθυσμού στην Αττική και τη Θεσσαλονίκη. Σε αυτά τα κέντρα κατασκευάστηκαν μερικά στοιχειώδη έργα υποδομής, τα οποία, με τη συνεχή αύξηση των βιομηχανικών εγκαταστάσεων, επεκτείνονταν και βελτιώνονταν. Το εργατικό δυναμικό συγκεντρώνεται εκεί όπου προσφέρονται υψηλότεροι μισθοί, καλύτερη περίθαλψη (ιατροφαρμακευτική, νοσοκομειακή) και ικανοποιητικότερες συνθήκες εργασίας (οργανωμένα συνδικάτα). Επομένως, από τη διαλεκτική σχέση εργασίας–κεφαλαίου δημιουργήθηκε η ανάπτυξη περίξ των δύο αυτών πόλων έλξης. Απόρροια: η υποβάθμιση της ποιότητας ζωής, η μόλυνση της ατμόσφαιρας κ.λπ.

Στη χώρα ο πληθωρισμός είναι της τάξης του 25% (ο πραγματικός κατ' εκτιμήσεις υπερβαίνει το 30%). Οι επιπτώσεις του φαινομένου καθίστανται φανερές όταν εξετάσουμε το καταθλιπτικό βάρος που προκαλεί στα χαμηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια. Ο πληθωρισμός – η άδηλη αυτή μορφή φορολογίας, για την ήδη υψηλή άμεση και έμμεση αυτών των στρωμάτων²²– θεωρήθηκε ότι λόγω της αναδιανομής του εισοδήματος που επιφέρει θα ενίσχυε την τάση για επένδυση. Ο μακροχρόνιος καλπάζων πληθωρισμός –όταν μάλιστα δεν ανιχνεύεται κάποιο σύντομο τέλος στον ορίζοντα– γεννά σε ευρεία στρώματα του πληθυσμού μια «αέναη» αβεβαιότητα

21. Το άρθρο γράφτηκε τον Οκτώβριο 1981 και δημοσιεύτηκε στο *Αντί* τον Μάρτιο του 1982.

22. Κατά βάση των μισθοσυντήρητων (και συνταξιούχων).

(δεδομένου ότι τα επιτόκια είναι χαμηλότερα από την επίσημη άνοδο των τιμών), επιφέροντας τη μείωση της τάσης για αποταμίευση και την αύξηση της κατανάλωσης. Περαιτέρω, ένα μέρος των δανείων προς τις επιχειρήσεις καλύπτεται από την έκδοση νέου χρήματος. Ο δημόσιος τομέας χειροτερεύει την κατάσταση, αφού η γραφειοκρατία διοικεί άσχημα την κρατική μηχανή και τις (με χαμηλή παραγωγικότητα) υπό κρατικό έλεγχο επιχειρήσεις, μεγεθύνοντας τα ελλείμματα του προϋπολογισμού. Η βελτίωση του εισοδήματος (σε πραγματικά μεγέθη) των οικονομικά χαμηλότερα ευρισκόμενων μισθωτών στο διάστημα 1974-1981, που αποτελούν ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού (το μεγαλύτερο μέρος της εργατικής τάξης και των «μικρών» δημοσίων υπαλλήλων) ήταν ισχνή, με αποτέλεσμα η ανισοκατανομή του εισοδήματος να έχει οξυνθεί αρκετά. Αυτή η μικρή *καλυτέρευση* της αγοραστικής ικανότητας του μεγαλύτερου τμήματος του πληθυσμού – αν συμπεριλάβουμε και τα όχι σπουδαία κέρδη που αποκομίζουν οι αγροτικές εκμεταλλεύσεις – συνιστά τη σημαντικότερη τροχοπέδη στη μεγέθυνση της εσωτερικής αγοράς (τα ημερομίσθια και οι αγροτικοί πρόσοδοι παραμένουν ακόμη σε απελπιστικά χαμηλά επίπεδα). Το μεγαλύτερο τμήμα των εσόδων των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων καταναλίσκονται στα υψηλά ενοίκια και στη διατροφή, η οποία συνεχώς αυξάνει με αποτέλεσμα το κόστος ειδών πρώτης ανάγκης να ευρίσκεται σε ανεπίτρεπτα υψηλά όρια. Έτσι, το πλάτεμα των εσωτερικών αγορών λαμβάνει χώρα με αργό ρυθμό, με επακόλουθο – και με την προϋπόθεση ότι ο όγκος των εξαγωγών είναι επίσης μικρός – την αναιμική βιομηχανική μεγέθυνση και συνακόλουθο την ασήμαντη απορρόφηση της πλεονάζουσας εργατικής δύναμης. Άρα, η ανεργία παραμένει υψηλή και μάλιστα με τάσεις διόγκωσης.

Λοιπόν, ο Γόρδιος Δεσμός που φάνηκε αδύνατον να λυθεί από την προηγούμενη κυβέρνηση συνοψίζεται στη σχετική αδυναμία της βιομηχανίας για επέκταση στην εσωτερική και εξωτερική αγορά – η συνεχής υποτίμηση του νομίσματος αναδεικνύεται ως σωτηρία, ώστε να τιμώνται ολοένα και φθηνότερα τα προϊόντα διεθνώς –, στην τακτική της οικονομικής πολιτικής να κρατά τους μισθούς σε χαμηλά επίπεδα, ώστε το ποσοστό κέρδους να διατηρείται υψηλό και να μην πέφτουν οι επενδύσεις. Αυτό συρρικνώνει τις εσωτερικές ανταλλαγές, με συνέπεια τον πολλαπλασιασμό των περισευμάτων, την πτώση της παραγωγής, τις απολύσεις ή την αδυναμία δημιουργίας νέων θέσεων απασχόλησης. Ένα τμήμα από τα κέρδη τους οι βιομήχανοι τα επενδύουν στην κυκλοφορία των προϊόντων (συνήθως δανείζουν άλλες μικρότερες επιχειρήσεις, αφού τα εμπόδια χρηματοδότησης, από τις τράπεζες, των μικρών βιομηχανιών ή βιοτεχνιών είναι συνήθως πολλά), ή τέλος το σπαταλούν σε υπερπολυτελείς κατασκευές κ.λπ.²³

Η αυταπάτη των φαύλων αυτών κύκλων διαλύεται μόνο αν εγκαταλείψει κανείς την περιγραφή της επιφάνειας και εισχωρήσει στην ανάλυση των γεγονότων:

23. Δεδομένου ότι ο σύγχρονος καπιταλισμός δεν σχετίζεται με την προτεσταντική ηθική αλλά με το υπόδειγμα καταναλωτικής επίδειξης.

1. Οι ανταγωνιστικές συνθήκες στην αγορά είναι στην πραγματικότητα σπάνιες. Οι ολιγοπωλιακές καταστάσεις στους περισσότερους κλάδους της ελληνικής οικονομίας αποτελούν πλέον δεδομένο. Αυτό που ο Schumpeter καλούσε *αμοιβαίο σεβασμό* μεταξύ των μεγάλων επιχειρήσεων, έχει ως συνέπεια οι τιμές να είναι ανελαστικές (προς τα κάτω). Το ίδιο και οι μισθοί.²⁴ Ούτε οι επιχειρηματίες, άλλωστε, φαίνονται διατεθειμένοι να μειώσουν τα κέρδη τους.
2. Αν, βάσει της κεϋνσιανής λογικής, η ανεπάρκεια της καταναλωτικής δύναμης (ανεπαρκούς ζήτησης) είναι ικανή να τροφοδοτεί την ύφεση, ανακλύπτει κάτι ακόμη ουσιαστικότερο: οι χαμηλές επενδύσεις είναι ανεξάρτητες, σχεδόν, από το λίμνασμα των αποταμιεύσεων. Το κυριότερο, ίσως, πρόβλημα εντοπίζεται στη φύση του ελληνικού κεφαλαίου, αφού στην πλειονότητά του παραμένει περισσότερο εμπορικό και λιγότερο βιομηχανικό.²⁵ Ενδιαφέρεται για ένα ταχύ, εύκολο, σίγουρο κέρδος. Ως λογική συνεπαγωγή παρατηρείται ένα σταμάτημα στις επενδύσεις, που πλησιάζει τα όρια του «μπλοκαρίσματος». Από την άλλη, οι κυβερνητικές διακυμάνσεις στην οικονομική πολιτική –παίζοντας τον ρόλο της παραμέτρου– χειροτέρευσαν την κατάσταση. Αυτή η νοοτροπία των οψίμων βιομηχάνων σε μια αναπτυσσόμενη χώρα λόγω της συχνότητάς της φαίνεται να αποτελεί κλασικό πια σύνδρομο. Μεγάλοι όγκοι κεφαλαίου μεταφέρονται μέσω διαφόρων μηχανισμών στο εξωτερικό (οι υποτιμολογήσεις και υπερτιμολογήσεις αποτελούν πλέον πληκτικό κανόνα). Οι μεταπολεμικές οικονομικές πολιτικές – ως γνήσια νεοκλασικές – έδωσαν πολλά κίνητρα στο κεφάλαιο: παραχωρήσεις μονοπωλιακές, δάνεια με εξαιρετικούς όρους για χώρα της Δύσης,²⁶ επιδοτήσεις κ.λπ. συνεπικουρήθηκαν από κατασταλτικούς μηχανισμούς και αυταρχική νομοθεσία. Τέλος, οι φορολογικές απαλλαγές θεωρήθηκαν ότι δημιουργούσαν ένα ευνοϊκό επενδυτικό κλίμα. Ο *ιδεατός τύπος του επιχειρηματία*, με την έννοια του Weber, συνιστά, στη σημερινή τουλάχιστον εποχή, κακέκτυπο ή εξαίρεση. Το κύρος μιας επιχείρησης – και του επιχειρηματία – μεγεθύνεται μέσω μιας συνεχούς προβολής και σπατάλης.

Αποκαλύφθηκε όμως ότι η ανικανότητα για μια σοβαρή φορολογική μεταρρύθμιση δημιουργεί οξεία προβλήματα. Πλάι στη φορολογική ασυδοσία των ανωτέρων στρωμάτων προστέθηκε και η σχεδόν ολοσχερής φοροδιαφυγή των μεσαίων.²⁷ Οι ελλείψεις κοινωνικών έργων και υποβάθρου καθίστανται διαρκώς σοβαρότερες. Η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη παραμένει υποτυπώδης, χωρίς ουσιαστικές βελ-

24. Το τελευταίο θεωρείται ένα είδος κερκηνμένου στη Δύση κατά τον 20ό αιώνα. Συνεπώς, μόνο μέσω του πληθωρισμού χειροτερεύει η σχετική θέση του μισθού (ελαττώνεται ο πραγματικός μισθός). Ο ανταγωνισμός των δύο συστημάτων (καπιταλισμού – υπαρκτού σοσιαλισμού) και η άνοδος της σοσιαλδημοκρατίας (και των κεϋνσιανών διδασχών) δεν επέτρεπε, τουλάχιστον μέχρι το 1980, τη σκέψη για μείωση των ονομαστικών μισθών.

25. Στα επόμενα εξηγείται αυτό περισσότερο.

26. Πολλοί τα έκριναν ως σκανδαλώδη και καταχρηστικά.

27. Ακριβέστερα των ελευθέρων επαγγελματιών.

τιώσεις από το 1950. Μια ευρεία τάξη γιατρών, κλινικαρχών, φαρμακευτικών εταιρειών θησαυρίζει αδιάκοπα. Πλάι σε αυτούς, δικηγόροι, έμποροι, μικροβιομήχανοι, βιοτέχνες κερδίζουν μεγάλα ποσά αφορολόγητα. Οι μεσάζοντες είναι τόσο ισχυροποιημένοι ώστε εν ονόματι του φιλελευθερισμού, με σχεδόν ανύπαρκτους τους αγορανομικούς ελέγχους, μπορούν και καθορίζουν οι ίδιοι σχεδόν τις τιμές, με επακόλουθο να τροφοδοτούν διττώς τον πληθωρισμό: τόσο ως προς την ύψωση των τιμών των προϊόντων που διακινούν, όσο και ως προς τον τρόπο διάθεσης των άκοπων εισοδημάτων τους, αφού, ένεκα της εμπορικής τους νοοτροπίας, το μεγαλύτερο μέρος τους το διαθέτουν σε πολυτελή προϊόντα –τα περισσότερα εισαγόμενα– ή σε εξαγωγή συναλλάγματος για αγοραπωλησίες στο εξωτερικό. Έτσι, από όλα τα στρώματα ανδρώθηκε μια μεσαία τάξη, η οποία γαλουχημένη με τις αρχές της ξένης κατανάλωσης, με δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα, κοσμοπολίτικη, βαθιά αντιδραστική σε καθετί το ντόπιο ή βαλκανικό, χειραγωγούμενη κατάλληλα από τις διαφημίσεις, διαμόρφωσε καινούριες, παράλογες εν πολλοίς ανάγκες, και εντέλει διαστρέβλωσε τη συνάρτηση ζήτησης. Το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών έφθασε σε μεγέθη απειλητικά για την αντοχή της οικονομίας. Μεγάλο μέρος των εισαγωγών διασπαθίζεται σε πολυτελή αγαθά ή σε έργα βιτρίνας. Η μόδα που δημιουργείται στη Δύση όχι μόνο φθάνει στην πρωτεύουσα με ταχύτατο ρυθμό, αλλά και εξαπλώνεται σε ευρεία κλίμακα – αρχικά σε κύκλους νέων, σπουδαστών, εργαζομένων, και αγκαλιάζοντας σύντομα όλες τις τάξεις του πληθυσμού. Η ευκολία των επικοινωνιών, τα καλύτερα συγκοινωνιακά μέσα που διευκολύνουν την επαφή της υπαίθρου με το κέντρο, η τηλεόραση, ο Τύπος διαδίδουν αυτήν τη νοοτροπία, έτσι που καθετί το ξένο συνήθως να ειδωλοποιείται. Ο ταχύς πλουτισμός, η ενίσχυση και διεύρυνση σε όγκο και σε δύναμη της μεσαίας τάξης καθώς και η δημιουργία *εργατικής αριστοκρατίας* μεγεθύνουν τη διαφθορά της κοινωνικής ζωής. Συνεπώς, αφενός η αστική τάξη δείχνει ανίκανη να προχωρήσει από μόνη της σε μια αυτοδύναμη οικονομική ανάπτυξη, με αποτέλεσμα να παραμένει στη διακίνηση των αγαθών ή να επιδιώκει –σπανίως– επέκταση της επιχείρησής της στο εξωτερικό για καλύτερη πρόσβαση στη διεθνή αγορά, αφετέρου ο καταναλωτισμός της συνεχώς αυξανόμενης μεσαίας τάξης –που διαπαιδαγωγεί και ευρεία λαϊκά στρώματα– που δεν είναι αστική με τη μαρξική έννοια της λέξης, αλλά ούτε εργατική, επιτείνει την κατάσταση.

Άρα, τουλάχιστον βραχυχρόνια, η καινούρια κυβέρνηση είναι αδύνατον να επιτύχει μια ουσιαστική βελτίωση της κατάστασης. Η επενδυτική αποχή²⁸ – αυτό δυστυχώς δεν έχει κατανοηθεί– δεν είναι θέμα συγκυρίας, αλλά δομών. Το ότι οι περισσότερες επιχειρήσεις είναι προσωπικές και όχι ανώνυμες, και μάλιστα από τις τελευταίες οι περισσότερες χαρακτηρίζονται κατ'έπιφαση έτσι, αποτελεί αναπόφευκτο και όχι τυχαίο γεγονός. Η ελληνική βιομηχανία πλησιάζει στα όρια της ανάπτυξής της, εισέρχεται, με τη *ρικαρδιανή έννοια* του όρου, στη φάση της στασιμότητας, βουλιάζει συνεχώς κάτω από το βάρος των προβλημάτων που δημιουργήσε.

28. Υποστηρίζεται από την αντιπολίτευση και μέρος της κυβέρνησης (ιδιαίτερα τον φιλικό της Τύπο).

Η συγκέντρωση των βιομηχανιών σε ελάχιστους χώρους δεν επιτρέπει επιπρόσθετη εγκατάσταση νέων ή επέκταση των ήδη υπαρχουσών. Το αντίθετο· απαιτείται μετακίνηση πολλών οχλουσών βιομηχανιών σε άλλους τόπους. Εφεξής θα πρέπει να υπολογίζεται για την αποδοτικότητα μιας επένδυσης και το κοινωνικό κόστος –ζημιά στο περιβάλλον κ.λπ.– και όχι μόνο το ιδιωτικό – αυτό που ενδιαφέρει τον κεφαλαιούχο. Όστε ως προς τη ρύπανση, που συμβαίνει ήδη, τίθεται το πρόβλημα: ποιοι θα πρέπει να πληρώσουν την καινούρια δαπάνη – αγορά ειδικών φίλτρων, εξοικονόμηση ενέργειας κ.λπ., και σε μακροχρόνια βάση μεταφορά των βιομηχανιών, ιδιαίτερα από την Αττική. Αν αυτό επιβαρύνει αποκλειστικά τους βιομηχάνους, τότε το κόστος θα ανέλθει με περαιτέρω επιδείνωση του πληθωρισμού. Με δεδομένη την κυβερνητική εξαγγελία για το 40ωρο, διαφαίνονται δύο προοπτικές – αφού η αύξηση των ωρών εργασίας είναι αδύνατη και η μείωση των ημερομισθίων επίσης– για την ενίσχυση της συσσώρευσης του κεφαλαίου:

1. Η σημαντική βελτίωση της παραγωγικότητας.
2. Η ύψωση των τιμών, που αλυσιδωτά θα προκαλέσει αυξήσεις μισθών. Το τελευταίο είναι πολύ δύσκολο να ακολουθηθεί με δεδομένα:
 - i. Η μεγάλη εξάρτηση της χώρας από το εξωτερικό (σε πρώτες ύλες κ.λπ.) κάνει αισθητή τη διεθνή ύφεση και εισάγει πληθωρισμό.
 - ii. Η μονομερής σχεδόν εξάρτηση των πλείστων βιομηχανιών από τα πετρελαιοειδή επιδεινώνει την κατάσταση.

Για τον λόγο αυτό, οι αυξήσεις των τιμών μόνο βραχυχρόνια και επ' ολίγω μπορεί να ωφελήσουν τους κεφαλαιούχους. Τέλος, η τεχνική της συνεχούς διολίσθησης της δραχμής, ώστε τα προϊόντα να προσφέρονται φθηνότερα με τις επακόλουθες ωφέλειες για την απασχόληση, αποδείχθηκε από τα πράγματα –όσο και αν εκθειάστηκε– ότι φέρει περιορισμένα αποτελέσματα. Η άνοδος των εξαγωγών οφείλει να στηριχθεί στη βελτίωση της ποιότητας των εμπορευμάτων – ώστε η χώρα να μην περιορίζεται, κατά κύριο λόγο, στην εξαγωγή ακατέργαστων ή ημικατεργασμένων προϊόντων.

Για να εξέλθει η οικονομία από τη φάση της ύφεσης στην οποία βυθίζεται, απαιτούνται ριζικές αλλαγές. Τα κίνητρα και οι επιδοτήσεις –σε αυτό τουλάχιστον το στάδιο– περιθωριακό χαρακτήρα δύνανται να έχουν. Η συγχώνευση πολλών εταιρειών ή, αν τελικά ακολουθηθούν οι στόχοι της κυβέρνησης, οι κρατικοποιήσεις –ή κοινωνικοποιήσεις– στρατηγικών τομέων της οικονομίας θα πρέπει να αποτελούν τον κύριο στόχο. Άρα, συνιστά καιροσκοπισμό κάθε υποστήριξη της άποψης ότι ήδη μεγάλο μέρος των επιχειρήσεων ευρίσκεται υπό κρατική εποπτεία και περιπεύουν οι κρατικοποιήσεις-κοινωνικοποιήσεις (από τη στιγμή που μια οικονομία στηρίζεται στο μηχανισμό της αγοράς και προσκρούει σε διαρθρωτικά εμπόδια που από μόνη της είναι ανίκανη να ξεπεράσει). Από την άλλη, η σύλληψη του μεγαλύτερου δυνατού τμήματος της φοροδιαφυγής θα έκαμπτε αισθητά τις πληθωριστικές πιέσεις, ενώ παράλληλα η ενίσχυση των κατωτέρων εισοδηματικών τάξεων θα τόνω-

νε τη ζήτηση βασικών προϊόντων και θα υποβοηθούσε την ανάκαμψη της οικονομίας. Όλα αυτά όμως θα έχουν μόνο προσωρινά αποτελέσματα αν:

1. δεν ιδρυθούν νέες βιομηχανίες και δεν αναληφθούν μεγάλες επενδύσεις σε καιρίους τομείς – πράγμα που σημαίνει σχεδιασμό της οικονομίας,
2. δεν ενισχυθεί η υπάρχουσα βιομηχανία ώστε να αποκτήσει εξαγωγικό προσανατολισμό και
3. δεν επέλθουν αλλαγές στην καμπύλη της συνολικής ζήτησης, που μεταφράζεται σε κοινωνικές αλλαγές – μείωση του εισοδήματος ορισμένων στρωμάτων.

Αντιμετωπίζοντας η κυβέρνηση προβλήματα που ζητούν επιτακτική λύση, δηλαδή αφενός την ύφεση και τον πληθωρισμό αφετέρου τη συνεχή υποβάθμιση της ζωής έχει σκοπό να μεταφέρει τις βιομηχανίες, προχωρώντας σε αποκέντρωση. Αλλά βραχυχρόνια ακόμη και μεσοχρόνια αυτό φαίνεται αδύνατον – και εννοούμε τη διάρκεια μιας βουλευτικής περιόδου. Έτσι αποδεικνύεται απραγματοποίητο:

1. η εξαφάνιση του πληθωρισμού ή έστω η κύμανσή του σε χαμηλά επίπεδα, –πληθωρισμός σαν αυτόν της Δυτικής Γερμανίας φαίνεται ανέφικτος–,
2. η αισθητή μείωση της ανεργίας,
3. η σημαντική αποκέντρωση, η περιφερειακή ανάπτυξη και η ουσιαστική ενίσχυση της τοπικής αυτοδιοίκησης – μόνο στο διοικητικό επίπεδο μπορούν να πραγματοποιηθούν ορισμένες ρυθμίσεις,
4. η λύση του κυκλοφοριακού και η αισθητή βελτίωση της ποιότητας ζωής στην Αθήνα.²⁹

Διότι η φύση των προβλημάτων είναι τέτοια, ώστε αυτά δεν μπορούν να επιλυθούν με οριακές μεταβολές, αλλά απαιτούν διαρθρωτικές. Πρέπει να ξεκαθαριστεί το ομιχλώδες τοπίο: σε ποιο καθεστώς στοχεύει κανείς, και αν διαφέρει το καινούργιο ριζικά από το τωρινό, τι μεταβολές προτείνει και μέσω ποιων μηχανισμών πρέπει να κινηθεί για να επιτύχει την αλλαγή.

2. Η ανεργία στην Ελλάδα: Ιστορική εξέλιξη και προοπτικές (1951-1986)³⁰

Η νεοελληνική κοινωνία αντιμετωπίζει μόνιμα, από τη δημιουργία της, το πρόβλημα της ανεργίας. Όταν οι συνθήκες το επιτρέπουν –ιδιαίτερα οι εξωτερικές–, μεγά-

29. Αυτά ήταν τα θέματα που κυριαρχούσαν (τέλη της δεκαετίας 1970)· φυσικά όχι μόνο δεν λύθηκαν, αλλά συνεχίζουν να υφίστανται και σήμερα. Τότε πρωτόεκανε την εμφάνισή του το νέφος (μόλυνση της ατμόσφαιρας).

30. Το άρθρο συντάχθηκε τον Οκτώβριο του 1982 και δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Αντί* το Φεβρουάριο του 1983.

λες μάζες απωθούνται στην αλλοδαπή. 400.000 μετανάστες, κατά την τότε υποτυπώδη Στατιστική Υπηρεσία, εγκατέλειψαν τη χώρα μεταξύ 1896-1920 σ'έναν πληθυσμό 2.600.000 – σύμφωνα με την απογραφή του 1907. Κατ' άλλες εκτιμήσεις, την ίδια περίοδο ο πραγματικός όγκος της μετανάστευσης κυμάνθηκε μεταξύ 600.000-700.000 ατόμων.³¹ Με την είσοδο των 1.300.000 προσφύγων το 1923 οξύνθηκε το πρόβλημα. Μεταπολεμικά, παρά την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, η ανεργία παρέμεινε το κύριο σχεδόν χαρακτηριστικό της οικονομίας.

1. Μετακινήσεις μεταξύ 1951-1971

Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά που παρατηρείται σε κάθε σχεδόν χώρα, η οποία επιδιώκει να εξέλθει από την υπανάπτυξη, είναι η ταχεία αστικοποίηση. Έτσι, η αγροτική-αστική μετανάστευση, δηλαδή η μείωση του αγροτικού πληθυσμού και η αύξηση εκείνου των πόλεων, επιδιώχθηκε συστηματικά στην Ελλάδα των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών (αποτέλεσε και για πολιτικούς λόγους, λόγω του προηγμένου εμφυλίου πολέμου, επιπρόσθετο στόχο της οικονομικής πολιτικής). Η αγροτική-αστική μετακίνηση προσέγγισε τα 1.310 χιλιάδες άτομα (1951-1961: 400 χιλιάδες, 1961-1971: 910 χιλιάδες).

Η πίεση όμως που ασκήθηκε ήταν τέτοιου μεγέθους, ώστε μέρος του πληθυσμού οδηγήθηκε απευθείας στην αλλοδαπή χωρίς το ενδιάμεσο στάδιο, δηλαδή τη μετάβαση στις πόλεις. Η αγροτική έξοδος (ή η ερήμωση της υπαίθρου που σημειώνουν οι κοινωνιολόγοι, που περιλαμβάνει την αστυφιλία και τη μετανάστευση προς το εξωτερικό) ανήλθε στα 1.630 χιλιάδες άτομα στο ίδιο διάστημα (1951-61: 520 χιλιάδες, 1961-71: 1.110 χιλιάδες). Τα στοιχεία αυτά αποκλίνουν από τις εκτιμήσεις της ΕΣΥΕ.³²

Η «καθαρή» εξωτερική μετανάστευση (η ακαθάριστη μείον την παλιννόστηση),³³ η μετακίνηση δηλαδή από τα χωριά και τις πόλεις προς το εξωτερικό, στην περίοδο 1951-71 πλησίασε τα 670 χιλιάδες άτομα (1951-61: 208 χιλιάδες, 1961-71: 460 χιλιάδες). Ο κύριος όγκος των μεταναστών κατευθύνθηκε προς τη Δυτική Γερμανία.

Έχει πολλές φορές τονισθεί ότι η εσωτερική μετανάστευση λειτουργεί όπως η εξωτερική. Σε έναν ενιαίο χώρο, όπως είναι αυτός της Δυτικής Ευρώπης, οι νότιες χώρες (Ιταλία, Ελλάδα, κλπ) αποτελούν τον αγροτικό τομέα της οικονομίας και ο Βορράς (Γερμανία, Βέλγιο, κλπ) τον βιομηχανικό (ή αστικό). Υπό αυτούς τους όρους η ελληνική οικονομία λειτούργησε ως συμπληρωματική της ευρωπαϊκής.

31. Αν ληφθεί υπ' όψιν ο αριθμός των γεννήσεων και θανάτων (φυσική κίνηση πληθυσμού).

32. Μετά την είσοδο στο Μηχανισμό Στήριξης (Μάιος 2010) μετονομάστηκε σε Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) και ελέγχεται σήμερα (2014) από την τρόικα (ΕΚΤ, ΕΕ, ΔΝΤ) μάλλον παρά από την κυβέρνηση.

33. Η συνολική (ακαθάριστη) μετανάστευση ανήλθε σε 1.070.000 μεταξύ 1951-1971 (1961-1971: 830.000 και 1951-61:240.000), ενώ η παλιννόστηση στο ίδιο διάστημα σε 402.000 άτομα (1961-71: 370.000 και 1951-61:32.000).

2. Μετακινήσεις κατά την περίοδο 1971-1981

Η μετανάστευση και η παλιννόστηση μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1977 (περίοδος 1971-1977), οπότε και η Ε.Σ.Υ.Ε. έπαψε να συλλέγει στοιχεία, ανήλθε σε 152.584 και 153.136 άτομα αντίστοιχα. Αν λάβουμε υπ' όψιν μας την αυξανόμενη ανεργία και τον καλπάζοντα πληθωρισμό της χώρας (μετά το 1973), η τάση της παλιννόστησης θα πρέπει να έχει ανακοπεί· αντίστοιχα το ίδιο συμβαίνει και με τη μετανάστευση (σειρά απαγορευτικών μέτρων στη δυτική Ευρώπη και περιορισμοί στην υπερκε-άνιο μετανάστευση λόγω της διεθνούς κρίσης). Έτσι, μπορεί να μιλά κανείς για κάμψη του φαινομένου της μετανάστευσης στη δεκαετία του 1970.

Κατά τα προσωρινά στοιχεία της απογραφής του 1981 ο αστικός πληθυσμός ανήλθε σε 5.800.000.³⁴ Υπολογίζοντας τη φυσική αύξηση του πληθυσμού των δύο τομέων, σύμφωνα με τους υπολογισμούς μας, η εσωτερική μετανάστευση ξεπέρασε τις 776.000 στη δεκαετία 1971-1981, ήτοι το 1/5 του αγροτικού πληθυσμού του 1971 μετακινήθηκε προς τις πόλεις.

Ο αγροτικός πληθυσμός μειώθηκε κατά 350.000 άτομα περίπου, ενώ ο αστικός αυξήθηκε κατά 1.320.000.³⁵

3. Ανεργία και λανθάνουσα ανεργία

Σύμφωνα με τα προσωρινά αποτελέσματα της τελευταίας απογραφής η ανεργία ξεπέρασε τις 148.000, —Πίνακας 1— ή το 4% του εργατικού δυναμικού. Οι μισοί και πλέον των ανέργων βρίσκονται στην περιοχή της πρωτεύουσας (ποσοστό ανεργίας 4,9%).

Θα δείξουμε ότι οι στατιστικές μετρήσεις στην Ελλάδα δεν μετρούν παρά την κορυφή της πυραμίδας και ότι η πραγματική ανεργία είναι πολύ μεγαλύτερη.

34. Σύνολο πληθυσμού ιδιωτικών νοικοκυριών: 9.471.000

Αστικός πληθυσμός:	5.803.000	61,3%	} 38,7%
Αγροτικός πληθυσμός	2.673.000	28,2%	
Ημιαστικός πληθυσμός	995.000	10,5%	

Στο παρόν άρθρο ο αγροτικός πληθυσμός περιλαμβάνει και τον ημιαστικό.

35. Η εξέλιξη του αστικού και αγροτικού πληθυσμού ήταν η ακόλουθη

Έτος	Σύνολο	Πληθυσμός		Εκατοστιαία κατανομή	
		Αστικός	Αγροτικός	Αστικός	Αγροτικός
1920	5.016.889	1.148.341	3.868.548	22,9	77,1
1928	6.204.684	1.931.937	4.272.747	31,1	68,9
1940	7.344.860	2.411.647	4.933.213	32,8	67,2
1951	7.632.801	2.879.994	4.752.807	37,7	62,3
1961	8.388.553	3.628.105	4.760.448	43,3	56,7
1971	8.768.641	4.667.489	4.101.152	53,2	46,8
1981	9.740.151	5.993.000	3.747.151	61,5	38,5

Πηγή: Για τα μέχρι και τα 1971 έτη: ΕΣΥΕ (Στατ. Επετηρίς της Ελλάδος 1980, σελ. 18). Τα στοιχεία που αφορούν στο 1981 είναι επεξεργασμένα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Πληθυσμός 14 ετών και άνω διακρινόμενος σε οικονομικό ενεργό και μη ενεργό με βάση την έννοια της απασχόλησης κατά την τελευταία προ της απογραφής εβδομάδα

έτη	Συνολικός πληθ.	Οικονομικός Ενεργός πληθυσμός			Οικονομικός μη Ενεργός πληθ.	
		Σύνολο	Απασχολ.	Άνεργοι	Σύνολο	% Συνολ. πληθ.
1961	6.146.000	3.540.000	3.343.000	197.000	2.606.000	42,4
1971	6.512.000	3.192.000	3.098.000	94.000	3.320.000	51,0
1981	7.467.000	3.677.000	3.529.000	148.000	3.790.000	50,8

Σημείωση: Τα δεδομένα των απογραφών 1961 και 1971 για να είναι συγκρίσιμα με εκείνα του 1981 είναι επεξεργασμένα, ώστε να αφορούν ηλικίες 14 ετών και άνω.

Τα στοιχεία του 1981 είναι τα προσωρινά αποτελέσματα της απογραφής.

Τα άτομα ηλικίας 15-29 ετών του οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού το 1981 ήσαν 819.788, ήτοι το 21,5 % του συνολικού (3.800.000) μη ενεργού πληθυσμού.

Στην πρωτεύουσα εντοπίζονται οι περισσότεροι.³⁶

Στον αγροτικό τομέα (συμπεριλαμβανομένου και του ημιαστικού) ανήκαν 293.236 άτομα, δηλαδή το 22,8% του αγροτικού μη ενεργού πληθυσμού (1.284.400), ενώ στον αστικό τομέα έφτασαν τα 526.552 άτομα και αποτελούν το 21% του μη ενεργού πληθυσμού αυτού του τομέα (2.505.665). Ο μεγάλος αυτός αριθμός των μη απασχολούμενων ηλικίας 15-29 ετών εξηγείται με το ότι οι ερωτηθέντες αυτοχαρακτηρίστηκαν σπουδαστές.

Αυτή η σπουδαστική ιδιότητα, που δηλώνουν τα άτομα αυτά,³⁷ στοιχειοθετεί ένα μέρος της λανθάνουσας ανεργίας. Για τον απόφοιτο, ιδιαίτερα του λυκείου (ή

36. Πληθυσμός 14 ετών και άνω, διακρινόμενος σε εργατικό δυναμικό και μη ανήκων στο εργατικό δυναμικό, με βάση την έννοια της απασχόλησης κατά την τελευταία προ της απογραφής εβδομάδα.

	Γενικό σύνολο	Εργατικό Δυναμικό			Μη Εργατικό Δυναμικό
		Σύνολο	Απασχολούμενοι	Άνεργοι	
Σύνολο χώρας	7.467.864	3.677.799	3.529.265	148.534	3.790.065
Περ. πρωτεύουσας	2.585.866	1.154.600	1.079.000	75.600	1.431.266
Περ. Θεσ/νικης	584.800	252.400	232.199	20.201	332.400
Λοιπ. αστικές περ.	1.374.401	632.402	605.133	27.269	741.999
Ημιαστ. περιοχές	763.399	380.599	369.866	10.733	382.800
Αγροτ. περιοχές	2.159.398	1.257.798	1.243.067	14.731	901.600

Πηγή: ΕΣΥΕ, προσωρινά αποτελέσματα απογραφής του 1981.

37. Το ποσοστό του αστικού μη ενεργού πληθυσμού ηλικίας 15-29 ετών στον συνολικό αριθμό αυτών των ηλικιών είναι 64,2%.

για τον νέο 18-24 ετών), είναι κοινωνικά πολύ πιο αποδεκτό το να δηλώνει σπουδαστής ή φοιτητής παρά άνεργος. Στις αναπτυσσόμενες χώρες –επειδή εξέρχονται από μια μακρόχρονη περίοδο «βαρβαρότητας» μετά από ατέλειωτα χρόνια πνευματικής στασιμότητας– η παιδεία εμφανίζει μοναδική αίγλη και τις περισσότερες φορές υψηλότερη από εκείνη που κατέχει στις ήδη ανεπτυγμένες. Έτσι, για τις χιλιάδες των αποτυχόντων, των κατ'έτος διαγωνιζομένων για μια θέση στο Πανεπιστήμιο ή σε κάποιο Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα είναι περισσότερο παραδεκτοί αν δηλώσουν σπουδαστές –εγγραφόμενοι και σε «πλασματικές» ακόμη σχολές, σχολές που κλείνουν σε 1-2 χρόνια, χωρίς καν τις περισσότερες φορές να φοιτούν– παρά άνεργοι.³⁸

Παρόμοια μπορούν να ειπωθούν και για εκείνους που έχουν το «προνόμιο» να είναι ήδη φοιτητές και που ενώ –λόγω της φύσης των σπουδών– θα μπορούσαν να εργασθούν παράλληλα, αποφεύγουν κάτι τέτοιο. Ο Turnhan αναφέρει ότι στην Ινδία το 1958-1959 στις αστικές περιοχές το 55% των ανδρών ηλικίας 16-17 ετών και 26% της ηλικίας 18-21 δήλωσαν «σπουδαστές», ενώ μια ώρα εργασίας κατά την ερευνώμενη εβδομάδα θα τους συμπεριελάμβανε στο εργατικό δυναμικό. Ομοίως, το 60% των γυναικών ηλικίας 16-17 και το 75% της ηλικίας 18-21 δήλωσαν «οικιακά». Συγκριτικά, στη Δυτική Γερμανία το 1957 μόνο 17% των ανδρών και γυναικών ηλικίας 16-17 δήλωσαν σπουδαστές, ενώ για την ηλικία των 18-21 τα ποσοστά ήταν 9% και 6% (αντίστοιχα για άνδρες και γυναίκες).

Σε μια μέτρηση στο Πουέρτο Ρίκο το 1966 δίδονται τα ακόλουθα:

Άνδρες 16-24 ετών:

Απασχολούμενοι:	106.000
Άνεργοι	34.000
Αργοί	22.000

Αυτοί οι «αργοί» αποτελούν μια μορφή λανθάνουσας ανεργίας (νέοι άνθρωποι που δεν εργάζονται, δεν πηγαίνουν σχολείο, δεν δηλώνουν άνεργοι).³⁹

38. Οι εισαγωγικές εξετάσεις λαμβάνουν το νόημα της πολιορκίας του κατεστημένου και η επιτυχία έρχεται κατόπιν «βίας», με την «εκπόρθηση» αυτού και στη συνέχεια με την αποδοχή και το χρίσμα του μέλους του πιο λαοπρόβλητου κοινωνικού στρώματος, δηλαδή εκείνου των διανοουμένων, της «ελίτ», των «μοχλών των κοινωνικών αλλαγών» κ.λπ., με άλλα λόγια η νίκη των μονομάχων επικυρώνεται με το γκρέμισμα των κοινωνικών φραγμών και την ανάρρησή τους στην πρώτη –δοκιμαστική– βαθμίδα των ομοτίμων και την είσοδο στο κύκλωμα του σύγχρονου ιερατείου. Ο θρίαμβος αυτός αποτελεί την εξύψωση του φτωχού διαβόλου, το ιδανικό του κάθε μικροαστού· είναι η εξιδανίκευση της γραφικής εργασίας από τον χειρώνακτα (είναι η αντικατάσταση του ιππότη από τον γραφειοκράτη, του έπους από την πεζότητα).

Μια ψυχολογία του «γκέτο» (συγγενικού περιβάλλοντος, γειτονιάς κ.λπ.) θα πρόσφερε πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία στο κλίμα που επικρατεί.

39. Turnhan D. (1971): The employment problem in less developed countries: A review of evidence, OECD Paris, σελ.42

Στην Ελλάδα, σύμφωνα με τα πιο πάνω περιγραφόμενα, τουλάχιστον 100.000 ήσαν στα 1971 οι «αργοί» 18-24 ετών (άτομα που δήλωσαν «φοιτητές», μα στην ουσία ήσαν άνεργοι).

Αλλά οι «αργοί» είναι ένα μικρό τμήμα μόνο της λανθάνουσας ανεργίας. Το 1971 ο οικονομικός ενεργός πληθυσμός άνω των 10 ετών στις αγροτικές περιοχές ανερχόταν σε 1.680.000 περίπου. Το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών ήταν 31%, ενώ αντίθετα στις αστικές περιοχές μειωνόταν στο 24,1% (σε ενεργό πληθυσμό 1.567.000). Αυτή η διαφορά συμμετοχής του γυναικείου πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό συνιστά μια άλλη μορφή καλυμμένης (ή λανθάνουσας) ανεργίας. Υπάρχουν άτομα –και στη συγκεκριμένη περίπτωση σημαντικός αριθμός γυναικών– που δεν εργάζονται όχι γιατί δεν το επιθυμούν ή λόγω ανικανότητας, αλλά γιατί οι συνθήκες που επικρατούν στην αγορά είναι τέτοιες, που δεν τους το επιτρέπουν ή δεν τις ενθαρρύνουν να αναζητήσουν κάποια δουλειά.

Ο Πίνακας 2 αποσαφηνίζει το πρόβλημα.

Σε μη ενεργό πληθυσμό 15-44 ετών, 1.486.052,⁴⁰ οι γυναίκες αποτελούν το 83,4% και μάλιστα οι έγγαμες το 59%. Θα πρέπει να παρατηρηθεί ότι στον συνολικό μη ενεργό πληθυσμό 10 ετών και άνω, το 38,1% συντηρείται από πόρους άλλους.

Αποδεικνύεται δηλαδή σε ποιο βαθμό είναι ανεπτυγμένες οι παραγωγικές δυ-

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Οικονομικός μη ενεργός πληθυσμός ηλικίας 15-44 ετών, κατά φύλο και πηγή συντήρησης (α)

Φύλο	Γυναίκες		Άντρες	
	Έγγαμοι	Λοιποί ^(β)	Έγγαμοι	Λοιποί ^(β)
Ηλικία				
15-19	27.332	200.904	608	154.232
20-24	110.032	77.560	1.724	48.892
25-29	139.964	27.548	2.140	12.092
30-34	191.164	20.288	2.908	4.648
35-44	407.000	38.768	11.236	7.012
Σύνολο	875.492	365.068	18.616	226.876

(α): Συντήρηση από άλλα άτομα, από επιδόματα, βοηθήματα και συντάξεις.

(β): Στους «λοιπούς» υπολογίζονται οι άγαμοι, οι χήροι, οι διαζευγμένοι.

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία της απογραφής του 1971.

40. Ας σημειωθεί ότι το σύνολο σχεδόν συντηρείται από άλλα άτομα. Έτσι 1.448.012 επιβιώνουν από πόρους άλλων και μόνο 38.040 διαθέτουν ως κύρια πηγή τις συντάξεις ή διάφορα επιδόματα (δες την επόμενη υποσημείωση).

νάμεις μιας κοινωνίας, αφού 1.500.000 άτομα⁴¹ στην πιο παραγωγική ηλικία (15-44 ετών) είναι –στην πλειονότητά τους– καταδικασμένα σε υποχρεωτική αργία.

Χρησιμοποιώντας κατάλληλους δείκτες⁴² διαφορετικούς για τις ηλικίες 15-19 ετών και 20-24 τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες για το 1971 εντοπίσαμε ότι 430.000 δεν εργάζονταν διότι σπούδαζαν⁴³ (γυμνάσιο, λύκειο, ανώτερες, ανώτατες σχολές).

Αυτός ο αριθμός αποτελεί το 68,9% της ηλικίας 15-24 του μη ενεργού πληθυσμού⁴⁴, το 37,3% του συνολικού πληθυσμού (οικονομικού και μη) της αντίστοιχης ηλικίας, το 11,3% του συνολικού μη ενεργού πληθυσμού (10 ετών και άνω).

Έτσι, από τον ονομαζόμενο μη ενεργό πληθυσμό ηλικίας 15-44 ετών, 1.075.000 άτομα συντηρούνται από πόρους άλλων χωρίς να απασχολούνται πουθενά ή έστω να σπουδάζουν⁴⁵, ενώ θα μπορούσαν –αν υπήρχαν οι κατάλληλες συνθήκες– να εργασθούν. Ακόμη και αν δεχθούμε ότι ένα 5% από αυτούς αδυνατεί να απασχοληθεί λόγω ασθενείας ή αναπηρίας, απομένουν 1.000.000 πρόσωπα και πλέον, ηλικίας 15-44 ετών, ικανών προς εργασία.⁴⁶ Σύμφωνα με τους υπολογισμούς μας, σε 3.597.860 συνολικό πληθυσμό (ενεργό και μη) ηλικίας 15-44 έχουμε 1.000.000 αφανείς ανέργους («αποθαρρημένους» εργάτες), ήτοι 27,8%, τουτέστιν στους 4 ικανούς προς εργασία ηλικίας 15-44 ετών, ο ένας (1) εμφανίζεται ως λανθάνων άνεργος. Συνεπώς, στην καταγεγραφομένη ανεργία του 1971, που υπολογίστηκε σε 100.000, πρέπει να προσθέσουμε τουλάχιστον άλλους τόσους «αργούς» και να λάβουμε υπ' όψιν

41. Οικονομικός μη ενεργός πληθυσμός κατά κύρια πηγή συντηρήσεως και φύλο (εξαιρούνται 18.988 πρόσωπα που δήλωσαν πρόσοδο από ιδιοκτησία ή περιουσία).

	Σύνταξη	Επιδόματα & βοήθημα	Από το νοικοκυριό ή άλλα άτομα	Σύνολο
Γυναίκες	10.764	10.460	1.219.336	1.240.560
Άνδρες	8.032	8.784	228.676	245.492
Σύνολο	18.796	19.244	1.448.012	1.486.052

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία από την απογραφή του 1971.

42. Οι δείκτες προήλθαν έπειτα από μελέτη των δεδομένων της εκπαίδευσης (μέσης, ανωτέρας, ανωτάτης) και καθορισμό του ποσοστού συμμετοχής ανδρών και γυναικών ηλικίας 15-24 ετών σε αυτήν.

43. Αυτούς τους υπολογίζουμε ως αναγκαστικά αργούς, αν και για τις ανεπτυγμένες χώρες η υπόθεση αυτή δεν ευσταθεί.

44.	15-19 ετών	20-24 ετών
Γυναίκες	229.048	Γυναίκες 188.860
Άνδρες	155.572	Άνδρες 51.476
Σύνολο	384.620	Σύνολο 240.336

Ο συνολικός αριθμός ανδρών και γυναικών ανήλθε σε 624.956.

45. Ο μη ενεργός πληθυσμός ηλικίας 15-44 ετών ανήλθε σε 1.505.040. Αν αφαιρέσουμε τους σπουδαστές (430.000), θα έχουμε 1.075.040. Η διαφορά μεταξύ 1.505.040 και 1.486.052 οφείλεται στα άτομα που δήλωσαν εισοδήματα από ιδιοκτησία ή περιουσία. Για λεπτομέρειες δες προηγούμενη υποσημείωση.

46. Παρατηρήτεον ότι ακόμη και αν βελτιώνονταν ριζικά οι συνθήκες, πάλι δεν θα ενδιαφέρονταν για δουλειά όλοι οι «αποθαρρημένοι» και «αργοί». Αυτό σχετίζεται με την ιδεολογία που έχει επικρατήσει. Σταδιακά ο καπιταλισμός, μέσω «εξορθολογισμού», παραμερίζει τα κοινωνικά και ηθικά εμπόδια.

1.000.000 «αποθαρρημένους» εργάτες.⁴⁷ Θα πρέπει να τονίσουμε ότι η λανθάνουσα ανεργία –σε μικρότερο ποσοστό– απαντάται και στις ανεπτυγμένες χώρες και αντανakλά ως ένα βαθμό κοινωνικά προβλήματα. Για πολλούς λόγου χάριν άνδρες, που αποκτούν μέσω εξηρητημένης εργασίας ή μέσω αυτοαπασχόλησης ένα σημαντικό –αν και κάποτε όχι– ποσό χρημάτων, η εργασία της γυναίκας θεωρείται πάρεργο και ανεπιθύμητη – αντανάκλαση ως ένα βαθμό πατριαρχικής νοοτροπίας. Στην Ελλάδα, όπου η θέση της υπήρξε υποδεέστερη, για μερικούς η γυναικεία εργασία κρινόταν απαράδεκτη. Άρα, οφείλει να σταθεί κανείς με σκεπτικισμό στον παραπάνω αριθμό της λανθάνουσας ανεργίας.⁴⁸

4. Προοπτικές στην πενταετία 1981-1986

Λαμβάνοντας υπ' όψιν την τάση αύξησης του πληθυσμού που διαμορφώθηκε κατά τη δεκαετία του 1970, μπορούμε να υπολογίσουμε ότι ο πληθυσμός το 1986 θα ανέλθει σε 10.270.000 περίπου.⁴⁹ Αν δεχθούμε, με τις πλέον συντηρητικές παραδοχές, ότι η εσωτερική μετανάστευση στο διάστημα 1981-1986 θα κυμανθεί σε 300.000 (ο αστικός πληθυσμός το 1986 θα αποτελεί το 65% του συνόλου), τότε θα δημιουργηθεί η εξής ανεργία:

1. Σύμφωνα με την τελευταία απογραφή του 1981, η ανεργία ανήλθε σε 148.000 άτομα. (Όπως προείπαμε, ένα μόνο τμήμα της πραγματικής συλλαμβάνεται από τις επίσημες στατιστικές.) Αν υπολογίσουμε τους «σπουδαστές» και τους λοιπούς «αργούς», καθώς και τους ευκαιριακά απασχολούμενους, που είναι στην πραγματικότητα άνεργοι, τότε η ανεργία –τριβής, διαρθρωτική κ.λπ.– ξεπερνά τα 230.000 άτομα το 1981 στον αστικό τομέα.⁵⁰
2. Αν υποθέσουμε ότι πλέον των μισών από τους μετακινούμενους προς τις πόλεις ανήκουν στο εργατικό δυναμικό, θα αυξηθεί η ζήτηση εργασίας στον αστικό τομέα κατά 170.000 άτομα περίπου λόγω της αγροτικής–αστικής μετανάστευσης.
3. Η φυσική αύξηση του αστικού πληθυσμού ηλικίας 13-65 ετών στην πενταετία θα ξεπεράσει τις 300.000. Αν γίνει δεκτό ότι γύρω στο 40% εξ αυτών θα ανήκει στο εργατικό δυναμικό, τότε η φυσιολογική μεγέθυνση του ενεργού πληθυσμού στον αστικό τομέα θα υπερβεί τα 120.000 άτομα.⁵¹

47. Οι εκτιμήσεις αφορούν το 1971 καθώς τη στιγμή της συγγραφής του άρθρου (1982) τα αποτελέσματα της απογραφής 1981 δεν ήσαν διαθέσιμα.

48. Περιττόν να αναλυθεί περαιτέρω γιατί με την πάροδο του χρόνου αυτά τα εμπόδια εξαφανίζονται (βλέπε σε προηγούμενη υποσημείωση). Ας σημειωθεί ότι έχοντας την τραυματική εμπειρία της Κατοχής –λιμός– και της μεταναστευτικής περιόδου, πολλοί Έλληνες έβλεπαν για καιρό με σκεπτικισμό την εργασία των παιδιών τους – ιδιαίτερα των κοριτσιών σε νεαρή ηλικία.

49. Με ρυθμό αυξήσεως του πληθυσμού 1% ο πληθυσμός το 1986 θα ανέρχεται σε 10.339.367, ενώ με 0,8% θα είναι 10.217.128. Δεχθήκαμε ρυθμό αύξησης 0,9%.

50. Η εγγεγραμμένη ανεργία είναι στις αστικές περιοχές 120.000 περίπου· δεξ στα προηγούμενα.

51. Θα πρέπει να είναι περισσότερα, όπως έδειξαν οι εξελίξεις μεταξύ 1961-1981.